

Vid Vodusek
**SOCIALNO
PSIHOLOŠKI
POJAV KOT
KOMUNIKACIJSKI
PROCES.
POMEN IN
INTERSUBJEKTIVNOST**

::POVZETEK

GLAVNI NAMEN PRIČUJOČEGA PRISPEVKA je nastaviti koherenten konceptualni aparat, ki naj služi kot izhodišče za razumevanje socialno psiholoških pojavov. V prispevku ne razlagam vzrokov ali motivacije, ki naj bi ležali v ozadju socialne interakcije, temveč opisujem tisto temeljno kvaliteto, ki jo lahko prepoznamo kot skupni imenoalec vseh socialno psiholoških pojavov. To kvaliteto naznačujem na šivu komunikacijskega procesa, ki ga pojmem kot dinamiko medsebojnega prepoznavanja pomena dejanj posameznikov v dani intersubjektivni situaciji. Na primeru konformizma prikažem splošno vlogo in mehanizem konvencionaliziranosti in intencionalnosti, na kateri se opira vsako komunikacijsko dejanje, če naj ima določen pomen. Prav tako prikažem specifične učinke v odnosih med udeleženci komunikacijskega procesa, ki jih prepoznavanje specifičnega pomena v specifični intersubjektivni situaciji lahko ima.

Ključne besede: Socialno psihološki pojav, komunikacijski proces, pomen, intersubjektivnost

ABSTRACT***SOCIAL PSYCHOLOGICAL PHENOMENON AS COMMUNICATION PROCESS. MEANING AND INTERSUBJECTIVITY***

This article aims to develop a coherent conceptual apparatus that can serve as a point of departure for understanding social psychological phenomena. The purpose of this article is not to explain the causes or the motivation behind social interaction, but to describe the fundamental quality that we can recognize as the common denominator of all social psychological phenomena. I register this quality on the suture of communication process, which I conceptualize as the dynamics of reciprocal recognition of individual act meaning in a given intersubjective situation. Using conformity as an example, I demonstrate the general role and mechanism of conventionalization and intentionality that support every communication act if it is to have meaning. I also demonstrate the specific effects in the relations between the participants of a communication process, that the recognition of a specific meaning can have in a specific intersubjective situation.

Key words: Social psychological phenomenon, communication process, meaning, intersubjectivity.

:::OČRT RAZPRAVE IN NJEN NAMEN

Področje raziskovanja socialne psihologije (SP¹) je v primerjavi s tistimi ostalih panog psihologije najverjetneje najmočneje obeleženo z raznovrstnimi učinki jezikovne rabe in komunikacijskega procesa vobče. Četudi bi se dalo pokazati, da se sleherni vidik človekove duševnosti po takšnem ali drugačnem obratu vpenja v neko matrico diskurza, pa je specifika duševnosti, kakor jo obravnava socialna psihologija –, tj. njena družabna – *odnosna* – razsežnost –, že po prvem obratu tudi specifika komunikacijskega procesa. Če je na primer fenomene psihologije osebnosti ali razvojne psihologije še nekako moč obravnavati zunaj učinkov komunikacije, pa je to pri fenomenih socialne psihologije praktično nemogoče.

V tem prispevku bom zarisal temeljni konceptualni aparat, s pomočjo katerega lahko vsak SP pojav razmislimo in opišemo *znova* – ga razmislimo in opišemo *kot* komunikacijski proces – ne da bi pri tem izgubili glavne strukturne lastnosti tega pojava, kakor jih prepozna tudi t.i. “mainstream” SP.

Kot bo postalo razvidno v nadaljevanju, ima za mene pojem ‘komunikacijski proces’ bistveno drugačne implikacije kot jih ima pojem ‘diskurz’ za zagovornike diskurzivne psihologije (DP). Četudi določene (predvsem metodološke) poudarke delim s pristopom DP, ne soglašam z radikalno potezo, s katero avtorji znotraj tega pristopa zavračajo ontologijo intrapsihičnih struktur vobče in s tem seveda tudi temeljni razlagalni aparat “klasične”, “mainstream” in kognitivistične (socialne) psihologije. Tako avtorji, ki zagovarjajo pristop analize diskurza v okviru SP,² kakor tudi tisti bolj radikalni, ki razumejo diskurzivni pristop oz. DP kot novo paradigmo psihologije vobče,³ namreč zastopajo močno konstrukcionistično⁴ pozicijo: spomin (Edwards & Potter, 1995), stališča (Potter & Wetherell, 1987; Verkuyten, 1998), skripti (Edwards, 1994), čustva (Egerton, 1995; Stearns, 1995), atribucije (Edwards & Potter, 1995) ipd. po teh avtorjih *ne obstajajo* kot samostojne in stabilne intrapsihične entitete, ki bi *iz sebe* izvajale vpliv na posameznikovo vedenje in védenje, temveč so le imena za specifična diskurzivna sredstva – za speci-

¹Kratiko SP v tem prispevku uporabljam tako v primeru samostalniške (=socialna psihologija) kot pridevniške rabe (=socialno psihološki).

²Primerjaj temeljni tekst analize diskurza v SP: Potter, J. & Wetherell, M. (1987): *Discourse and social psychology*, London, Sage Publications.

³Primerjaj formulacijo projekta DP kot “druge kognitivne revolucije” v Harré, R. in Gillet, G. (1994): *The discursive mind*, London, Sage Publications.

Primerjaj tudi kritični pretres kognitivne paradigme skozi optiko diskurzivne psihologije v Edwards, D. (1997): *Discourse and cognition*, London, Sage Publications.

⁴Za splošni oris konstrukcionističnega pristopa v psihologiji, glej Gergen, K. J. (1994): *Toward transformation in social knowledge*, London, Sage Publications.

fična diskurzivna *dejanja* –, s katerimi posamezniki v socialnih kontekstih dosegajo svoje interakcijske cilje.

V tem prispevku se ne lotevam kritičnega ovrednotenja teoretskega ozadja ali metodologije DP v odnosu do (socialne) psihologije nasploh ali do analize komunikacijskega procesa specifično. Ker pa je projekt DP na prvi pogled zelo podoben usmeritvi pričujočega prispevka – tudi DP se loteva fenomenov (socialne) psihologije znova, in tudi DP zagovarja metodologijo kvalitativnega raziskovanja jezikovne rabe⁵ oz. t.i. “analizo diskurza” – sem želel ta pristop na samem začetku shematsko opisati, predvsem z namenom, da se na ključnih točkah od njega distanciram.

Kot bo postalo razvidno v nadaljevanju tega prispevka, moje izhodišče ni konstrukcionistično (vsaj ne v močni različici tega miselnega okvirja); pravzaprav moj namen sploh ni ponuditi novega razlagalnega aparata, ki naj nadomesti kognitivistično (ali diskurzivno) paradigmo. Ko sem rekel, da se želim lotiti pojavov SP *znova*, sem s tem v prvi vrsti mislil, da jih želim znova *opisati*. Šiv komunikacijskega procesa in konceptualni aparat, kakor ga bom v nadaljevanju razdelal, se mi zdi najbolj smislen in primeren okvir za namene takega opisa, ali bolje: za namene opisa te vrste (=SP) pojavov. Moji cilji niso tako ambiciozni, da bi – kakor si je to zastavila DP – na novo *razložil* (socialno) psihološke pojave. Menim namreč, da SP še ni razvila zadovoljive metodologije, da bi se kakršnekoli relevantne nomotetične razlage sploh lahko lotila.

V nadaljevanju zato razvijam miselni okvir, ki po mojem mnenju odpira pot v nek nov način razumevanja in pristopanja k SP pojavom. Glavni namen tega miselnega okvirja je iztrgati SP pojave iz okrilja samoumevnega tako, da znova postavimo osnovno vprašanje: o čem pravzaprav govorimo, ko govorimo o SP pojavih? In če se izkaže, da se pomemben del tega, kar sodi v bistvo samih SP pojavov, v eksperimentalni kvantitativni metodologiji “mainstream” SP izgubi, potem se je teh pojavov tudi empirično potrebno lotiti *znova*, tako da jih znova opišemo in popišemo.

::KOMUNIKACIJSKI PROCES

Za izhodišče našemu razmisleku podajam neko splošno opredelitev komunikacije.

⁵Na mestu metodoloških pomislekov še soglašamo s projektom DP (glej tudi Potter, J. & Wetherell, M. (1995): “Natural order: Why social psychologists should study (a constructed version of) natural language, and why they have not done so.” V: *Journal of Language and Social Psychology*, 14(1-2), str. 216–222.). Ko pa se ti pomisleki neprepvašano preslikajo v nek poenostavljen metateoretski model, pa se moramo od DP distancirati.

Z izrazom 'komunikacija' označujem tista intersubjektivna dejanja, ki imajo za člane določene skupnosti nek pomen. Da ima neko dejanje pomen, pravim takrat, ko se poljuben naslovnik na dejanje odzove na bolj ali manj konvencionaliziran način, pri čemer lahko tako avtor dejanja kakor tudi tisti, ki se nanj odzivajo, ta učinek dejanja do neke mere predvidijo.⁶

Na tem mestu podajam nekaj ključnih opomb, ki naj pomagajo razumeti domet te opredelitve za namene naše razprave:

- a) '*Intersubjektivna dejanja*' so vsa dejanja, ki se pojavljajo v odnosih med subjekti, kar med drugim pomeni tudi, da je komunikacija vedno usmerjena: vedno *nekdo* naslavlja *nekoga*. Da je nek posameznik subjekt, v grobem pomeni, da se zaveda sebe kot od sveta in drugih subjektov ločene entitete;⁷ da se zaveda avtorstva in intencionalnosti lastnih dejanj in da avtorstvo in intencionalnost pripisuje tudi dejanjem drugih subjektov.⁸ Edini "fizični" pogoj teh '*intersubjektivnih dejanj*' – ki jih bomo v nadaljevanju imenovali kar *komunikacijska dejanja* – je, da jih je moč zaznati, kar pomeni, da na tej točki ne delamo načelne meje med tem, kar se ponavadi ločuje v kategoriji verbalne in neverbalne komunikacije.
- b) Zamejitev '*za člane določene skupnosti*' opozarja, da četudi je nek pomen nadindividualen, ni tudi univerzalen: določen pomen najdemo venomer tam, kjer komunikacijsko dejanje izvaja določene učinke. In če je ena plat bistva pomena v tem, da se en član skupnosti lahko zanese na to, da se bo drugi na njegovo komunikacijsko dejanje odzval na določen način, potem je druga plat bistva pomena v tem, da, če se drugi *ne* odzove na

⁶Za podrobnejšo razdelavo pogojev, ki jim mora dejanje zadostiti, če naj ima pomen, glej Grice, H. P. (1991): *Studies in the way of words*, London, Harvard University Press. Problem konvencije v odnosu do pomena dobro obravnava Strawson v svojem prispevku "Intention and convention in speech acts" (1979). Daljnosežno analizo pomena, kakor se vije iz socialne interakcije kot dinamičnega procesa prevzemanja perspektive drugega, je opravil Mead v *Um, sebstvo, družba* (1997).

⁷Subjektivnost v pavšalnem smislu sestoji v zavedanju posameznika, da so manifesti duševnosti (občutki, misli, spomini ipd.), kakor se mu pojavljajo v zavesti, manifesti *njegove* duševnosti, kar gre (v razvojnem in strukturnem smislu) vzporedno s spoznanjem, da so drugi posamezniki, ki jih srečuje v svetu, prav tako ločene entitete, ki imajo lastne občutke, misli, spomine, ipd. Razvojna logika subjekta je predmet psihoanalitične tradicije (Freud, 1987; Lacan, 1996, 2006) in njenih izpeljank (za dober pregled različnih analitičnih pojmovanj razvojnih linij subjekta glej Praper, 1999)).

V polju raziskovanja, kakor ga zarisuje "mainstream" razvojna psihologija, pojem "subjekt" praviloma ne igra središčne vloge, se pa primerljiva logika ločevanja med "duševnim mojim" in "duševnim tvojim" pojavlja v okviru konstruktov 'metakognicije' in 'teorije uma' (Marjanovič Umek in Zupančič, 2004; Wellman 1992). Da je posameznik sploh zmožen komunicirati, mora biti torej subjekt oz. mora biti sposoben slediti lastnemu miselnemu toku (=metakognicija) in simulirati miselni tok drugega (=teorija uma). Tako vidimo, da se temeljna sovisnost komunikacije in sp. implicitno kaže že v golem dejstvu, da so udeleženci sp. eksperimentov vedno odrasli ali pa vsaj mladostniki (torej posamezniki, ki so razvili zmožnost komunikacije v polnem pomenu te besede).

⁸Za podrobnejšo analizo odnosa med subjektom, avtorstvom in intencionalnostjo v okviru kognitivne filozofije glej Stephens, G. L. in Graham, G. (2000): *When self-consciousness breaks: alien voices and inserted thoughts*.

- določen način, potem on *ni* (noče ali ne more biti) član skupnosti prvega.
- c) ‘*Bolj ali manj konvencionaliziran način*’ namensko razpira “določenost” odziva in sicer iz dveh ozirov:
- (i) Želim se izogniti determinističnemu razumevanju komunikacije po S-R shemi klasičnega behaviorizma. Dejanju ne “sledi” odziv po mehanični nujnosti –: *odziv si subjekt izbere, če prepozna poravnano med namenom avtorja in lastnim namenom*. Ko pa si odziv enkrat izbere, si po nujnosti izbere *konvencionaliziran* odziv.⁹
 - (ii) Odzivi na neko dejanje, četudi po učinku pomena enakovredni, niso nujno tudi izrazno enaki – ne intra- ne inter-individualno (to velja tudi za komunikacijsko dejanje *sámo*). Tu ne gre nujno le za fine razlike v *enem* izrazu, lahko gre za popoln preskok modalitet – za več različnih izrazov –; če nam nekdo zastavi vprašanje, na katerega ne vemo odgovora, lahko naše neznanje izrazimo na več načinov: lahko skomignemo z rameni, lahko privzdignemo obrvi in spustimo kotičke ustnic, lahko rečemo “ne vem”, lahko rečemo “bog ve”, ipd. Poleg tega določeno komunikacijsko dejanje praviloma odpira možnosti različnim odzivom, ki v odnosu do dejanja vzpostavljajo tudi različne pomena. Če nadaljujem s prejšnjim primerom, lahko spraševalcu sploh ne odgovorimo, lahko si nekaj izmislimo, lahko izrazimo neznanje, ipd. Določeno komunikacijsko dejanje torej venomer razpira neko polje možnih pomenov, ki se zapira v luči odzivov na to dejanje. Načeloma imamo na voljo neštavno variacij danega tipa odzivov, ki pa so vsi konvencionalizirani v luči konteksta, *ki ga vzpostavlja dano komunikacijsko dejanje*. Pomensko polje nekega komunikacijskega dejanja tako vedno razbiramo v odnosu tega dejanja do strukture možnih odzivov, ki jo vzpostavlja dejanje samo.
- d) Del opredelitve, ki postavlja, da ‘*lahko tako avtor dejanja kakor tudi tisti, ki se nanj odzivajo, ta učinek dejanja do neke mere predvidijo*’, vsebuje dva ključna poudarka:
- (i) Če se tako avtor kot naslovnik (do neke mere) zavedata učinka nekega komunikacijskega dejanja in če sta oba subjekta, ki se zavedata

⁹Zato tudi pojma “posameznikove izbire” ne smemo razumeti preveč radikalno –; konec koncev je “pomen” fenomen intersubjektivnosti: posameznik si izbira le znotraj možnosti, ki mu jih odpira komunikacijsko polje – lahko “odpošlje” le toliko pomenskih vedenj, kot se jim bo drugi zmožal odzvati. Hkrati pa to pomeni, da si naslovnik ne more ne-izbrati: ko je enkrat del komunikacijskega polja, ne more po svoji volji enostavno izstopiti iz njega. Tudi če vztraja v tišini, ima to v odnosu do tistega, ki ga je naslovil, nek pomen – tudi ne-odziv je nek odziv (s tem v zvezi glej tudi pojem ‘subverzije’ (Sacks, 1995): vsako dejanje posameznika v kontekstu socialne interakcije se lahko vpne – *subvertira* – v nek pomenski odnos, ki ga dano “občinstvo” razbira na osi posameznik-ovega dejanja in njegove (simulirane) intencionalnosti).

lastnih intenc ter sta sposobna pripisovati intence drugemu, lahko izpeljemo, da igrajo v komunikacijskem procesu in pri pomenu, ki se ga nekemu dejanju pripiše, veliko vlogo komunikacijske intence: tako tiste, s katerimi udeleženci vsakič znova vstopajo v komunikacijsko interakcijo, kakor tudi tiste, ki si jih medsebojno pripisujejo in v luči katerih tudi vsakič znova načrtujejo svoje vstopne. Največji prispevek Griceove (1991) analize pomena je ravno v tem, da je pokazal, da ima neko dejanje pomen samo takrat, kadar je poleg namena avtorja, da bi s pomočjo svojega dejanja dosegel pri naslovniku nek določen odziv, prisotna tudi intenca, da bi naslovnik to intenco prepoznal in da bi bil ključni del njegovega odziva ravno prepoznavna te intence.¹⁰ Naj prikažem vlogo igre intenc na primeru: če bo malček “avtomatično”¹¹ sledil gibu moje roke in pogledal v smeri, ki sem mu jo pokazal, to še ne pomeni nujno, da je moj gib imel pomen (četudi je bil moj namen, da malček pogleda v smeri roke). Če pa v smeri, kamor sem pokazal, ni ničesar videti, in se dete obrne nazaj k meni v vprašujočim pogledom, češ “koga pa ti zafrkavaš?”, pa smo bili priča intersubjektivni situaciji: gib roke je v tem primeru imel pomen, saj je malček prepoznal *mojo* intenco in je izvedel odziv (pogledal v smeri roke) v luči te intence. Ni pogledal v tisti smeri, zato *ker* sem mu tja pokazal, temveč je pogledal v tisti smeri, saj je prepoznal, da je moj *namen*, da pogleda v tisti smeri.¹² Po taistem obratu se je lahko k izvoru intence tudi povrnil: če bi bil odziv (pogled v smeri roke) avtonomen (tj. ne reaktiven v običajnem pomenu besede) ali avtomatičen, se ne bi imel k čemu vračati, razočaran, da ga v smeri pogleda ne čaka nič zanimivega. Če bi bil odziv avtonomen, bi odgovornost za razočaranje v celoti sam prevzel, če bi bil avtomatičen, pa niti razočaran ne bi bil, saj ne bi bil ničesar pričakoval. V primeru

¹⁰Četudi Griceova analiza pomena nima eksplicitne interaktivne dimenzije in obravnava pomen neke izjave le na ravni posameznega izjavljalca in *njegove* strukture intenc, pa je razširitev Griceovega konceptualnega aparata na komunikacijo kot interaktivni proces dokaj naravna. Strawson (1979) je podobno kot jaz v tej razpravi vpeljal v Griceovo analizo pomena dimenzijo sogovornika in vzajemno prepoznavanje intenc ravno na šivu konvencije.

¹¹Z izrazom “avtomatično” mislim na tem mestu tip odziva, ki se ga da bolj ali manj neproblematično obravnavati v okviru behavioristične razlage enostavnih refleksov in drugih instinktivnih vedenj ter kombiniranj teh po principih pogojevanja.

¹²Med dejanjem in odzivom v komunikacijski situaciji tako ni enostavne vzročne zveze – odziv ni enoznačna posledica dejanja –; ne smemo pa iz tega sklepati, da se ta vzročna zveza premakne na os “intenca avtorja”-“odziv naslovnika”. Zato sem tudi postavil, da je prepoznavna intence avtorja *ključen del* odziva naslovnika, ne pa njegov *vzrok*. Ko se naslovnik odzove na neko dejanje avtorja, se odzove nanj *kot* na intencionalno dejanje; shematično rečeno se naslovnik ne odzove samo na dejanje, temveč se odzove tudi na avtorja dejanja. Kot smo videli na primeru malčka, ima ta igra intenc pomembne posledice tudi za strukturo pomena samega. Pomen giba roke tako ni enostavno “poglej tja”, temveč “*jaz* želim/intendiram, da bi *ti* pogledal tja”. V isti strukturi razbiramo tudi odziv.

komunikacijske situacije pa je odgovornost vedno porazdeljena med udeležence pomena –; odziv – in z njim pomen – ni nikoli samo stvar naslovnika, saj se vedno bistveno nanaša na intenco avtorja: “*koga pa ti zafrkavaš?*”. Tako komunikacijsko dejanje hkrati zahteva in konstituira subjekte: *jaz*, ki vidim, in *ti*, ki hočem da pogledaš; in nazaj: *jaz*, ki ne vidim ničesar zanimivega, in *ti*, ki me vlečeš za nos.¹³

- (ii) Seveda so komunikacijske situacije praviloma kompleksnejše kot ta, ki sem jo prikazal zgoraj. Predvsem komunikacijska dejanja, ki črpajo iz označevalne strukture jezika, so po pravilu mnogoznačna, tj. lahko sprožajo v naslovniku zelo raznolike in visoko strukturirane odzive. V luči intersubjektivne igre intenc to pomeni, da avtor nikdar ne more s popolno gotovostjo napovedati, kakšen učinek bo imelo njegovo dejanje pri naslovniku, hkrati pa pomeni tudi, da naslovnik nikdar ne more s popolno gotovostjo trditi, kakšna je bila intenca avtorjevega dejanja. In če sem postavil, da najdemo pomen venomer v *odnosu* nekega odziva do nekega dejanja, tj. da pomen ni v lasti posameznika, temveč v stalni interakciji vseh udeležencev komunikacijske situacije, sledi, da dobi neko dejanje svoj “poln” pomen šele, ko se naslovnik nanj odzove. To pa hkrati pomeni, da pomen ni neka fiksna količina, ki bi jo avtor “poslal” naslovniku: ravno toliko, kolikor je pomen v dejanju avtorja, je pomen v odzivu naslovnika; ali bolje: pomena ni ne v dejanju ne v odzivu – kot nekaj, kar je “že tam”¹⁴ –, temveč se pomen nenehno rekonstituira kot učinek medsebojnega prepoznavanja intenc skozi interakcijo dejanje-odziv.
- e) V opredelitvi komunikacije in v nadaljnji razdelavi, ki sem jo opravil v opombah od a) do d), sem konsistentno uporabljal oznaki ‘avtor’ in ‘naslovnik’ ter ‘dejanje’ in ‘odziv’, kar lahko implicira, da poteka komunikacija v izoliranih parih izmenjav s fiksiranimi vlogami udeležencev. Kot pa lahko sklepamo iz že naznačene dinamične strukture pomena, je vsak odziv pravzaprav hkrati tudi dejanje, naslovnik pa hkrati tudi avtor. Komunikacijske vloge so tako po nujnosti referenčne in ne absolutne:

¹³Igra intenc se tako vedno vpenja v neko specifično strukturo intersubjektivnosti, ki jo sociologija in antropologija (ter deloma tudi sp) prepozna kot strukturo *socialnih vlog*, ki se razbira v vsakdanjih komunikacijskih situacijah (Fasold, 1996; Hymes, 1967; Prus, 1996, 1997).

¹⁴Ta “že tam” se tu nanaša na intenco posameznika: pomena ni moč razbirati samo na ravni posameznika in njegove intence, temveč venomer šele v soigri avtor-naslovnik in nazaj. Po drugi strani pa ta pomen dejanja mora biti “že tam” – v razsežnosti možnih odzivov naslovnika (oz. možnih intenc avtorja) – da bi avtor komunikacijsko vedenje sploh lahko izvedel (oz. da bi se naslovnik sploh lahko smiselno odzval): pomen mora obstajati kot neka *možna intrasubjektivna struktura*, da bi posameznik sploh lahko imel namen doseči določen konvencionaliziran odziv.

avtor je avtor *glede na* naslovnika. Ko sem postavil, da odziv sodoloča pomen dejanja, sem hkrati postavil, da je ta odziv že dejanje – naslovnik pa že avtor. Kot vemo iz vsakdanje izkušnje, komunikacija (pa naj bo verbalna ali neverbalna) teče v gladki izmenjavi teh vlog, pomen pa se rekonstituirata sproti in tekoče in ne ostaja zaprt v jasno zamejene pare dejanje-odziv.

Komunikacija je torej (i) intencionalna, (ii) referenčna in (iii) kontekstualna. Če se posameznik želi umestiti v njen pomenski tok – če želi biti del dane intersubjektivne situacije – mora (i) imeti intenco doseči nek odziv, (ii) njegova (komunikacijska) dejanja se morajo nanašati (referirati) na določenega naslovnika (oz. določene naslovnike) v luči intencionalne strukture njegovih (oz. njihovih) komunikacijskih dejanj, (iii) ta dejanja pa morajo hkrati biti tudi nek odziv – tj. vpenjati se morajo v kontekst, ki ga udeleženci s svojimi komunikacijskimi dejanji/odzivi vzpostavljajo.

To velja v isti meri za vse udeležence, iz česar sledi, da načelno gledano noben posameznik ne upravlja s tokom komunikacije –; komunikacija je nadindividualna in bistveno socialna *ne da bi bila sociološka*: če jo želimo razumeti in/ali razlagati (kot vsebino in/ali kot proces) se moramo vedno znova vračati na posameznika in njegovo mesto v dani komunikacijski situaciji, ne da bi razumevanje/razlago nanj zvajali.

::SOCIALNO PSIHOLOŠKI POJAV

Kakor sem v zgornji razdelavi v splošnem načrtal polje razumevanja komunikacije, moram sedaj – zopet v grobih potezah – opredeliti osrednje zanimanje *SP*. Pri tem ne smem izhajati iz splošnih definicij,¹⁵ temveč iz konkretnih fenomenov, s katerimi se *SP* ukvarja. Kajti četudi bi v neko abstraktno opredelitev *SP* vključil tako njen “predmet” kot “metodo”, bi še vedno le s težavo pokazal na bistvena obeležja njenega zanimanja, še težje pa – kar je zame v tej razpravi ključno – to bistveno pokazal kot temeljno sorodno z bistvenim komunikacije, saj *SP* *ravno po poti metodološke samoopredelitve* ostaja *zunaj* učinkov komunikacijskega procesa, kakor sem ga opredelil zgoraj.

Če sem pri opredelitvi komunikacije izhajal iz pojava samega – iz nekakšne

¹⁵Če vzamemo za primer pogosto citirano Allportovo definicijo *SP*: “socialni psihologi vidijo svojo disciplino kot poizkus razumeti in razložiti, kako na mišljenje, čutenje in vedenje posameznikov vpliva dejanska, zamišljena ali implicirana prisotnost drugih (ljudi)” (Allport, 1954/1985: 3). Ta poved dobro pokaže, kako iz neke splošne opredelitve težko enoznačno izpeljemo dejansko zanimanje neke znanosti v njegovih konkretnih pojavnostih. Četudi je opredelitev dobra v smislu, da lepo pokaže to, kar sem nakazal že na samem začetku –, da se *SP* ukvarja z duševnostjo v njeni odnosni – socialni – razsežnosti –, pa še vedno ne pove tega, s kakšnimi fenomeni se ukvarja, predvsem pa ne pove, *kako jih konceptualizira*.

fenomenološke analize le-tega – bom skušal podobni logiki slediti tudi pri fenomenih SP.¹⁶ Vzemimo za primer enega osrednjih fenomenov iz področja “klasične” SP (bolj natančno: iz področja socialnega vplivanja), tj. ‘konformizem’, tudi zato, ker gre pri njem (kot pri komunikaciji) v prvi vrsti za nek proces in šele v drugi vrsti za neko *strukturo*.¹⁷

Začnimo z opredelitvijo konformizma:

“Socialni konformizem je definiran kot premik enega ali več odklonskih posameznikov v smeri skupinske norme kot funkcija eksplicitnega ali implicitnega socialnega pritiska s strani večine članov skupine.” (Turner, 1996: 563)

Preden se lotim podrobnejše razdelave fenomena konformizma, podajam še opredelitev (socialne) norme:

“Socialna norma označuje način mišljenja, čutenja ali vedenja, ki je splošno sprejet; ta način (mišljenja, čutenja ali vedenja) se podpira in pričakuje, ker se ga doživlja kot pravilnega in ustreznega. Norma je pravilo, vrednota ali standard, ki si ga delijo člani socialne skupine, in je usidran v članstvu te skupine, ki definira pravilno, ustrezno, in pozitivno vrednoteno vedenje.” (Turner, 1996; str. 562)

Na prvi pogled se zdi fenomen konformizma dokaj enostaven: posameznik na neki točki ne misli, ne čuti oz. se ne vede v skladu s skupinsko normo, večina članov skupine zato začne izvajati (impliciten ali ekspliciten) socialni pritisk (ga zasmehuje, ga opozori, mu zagrozi s kaznijo, ga ignorira, mu kako drugače “nakaže”, da je njegovo mišljenje/čutenje/vedenje neustrezno) in posameznik “popravi” svoje mišljenje/čutenje/vedenje v smeri norme.

Skušajmo to “enostavnost” razpreti v luči prej opravljene analize komunikacijske situacije. Začnimo s štirimi opombami, ki se tičejo zgornjih dveh opredelitev neposredno, v smislu da skušajo eksplicirati tisto, kar je v opre-

¹⁶Tu se srečamo z nekakšnim razprtjem, saj ne poznamo enoznačne funkcije, ki bi iz splošne opredelitve SP (glej predhodno opombo) napovedovala konkretno njenega predmeta raziskovanja. Tudi če lahko črpamo fenomene, ki spadajo pod okrilje “socialne psihologije”, iz že obstoječega fonda raziskav (kar bomo tudi storili – konec koncev je znanost SP najbolje opredeljena ravno skozi njeno konkretno raziskovalno dejavnost), še vedno ostaja nerešeno vprašanje: kateri od teh je najbolj “prototipičen”? Temu vprašanju se bom v pričujoči razpravi izognil, saj konec koncev ne zagovarjam “druge kognitivne revolucije”: želim le pokazati, da je dinamično sredico SP procesov moč ponazoriti ravno v potezah komunikacijskega procesa ter da lahko razumevanje tega procesa oz. razumevanje “klasičnih” SP pojavov *skozi* njega v marsičem doprinese SP v njeni razlagalni moči.

¹⁷Četudi je to bolj artefakt narave jezika kot neka intrinzična lastnost obravnavanih fenomenov: ‘komunikacija’ in ‘konformizem’ sta glagolnika, torej ohranjata neko notranjo vez z *dejanjem* (‘komunicirati’ oz. ‘konformirati (se)’), torej s *procesnim* vidikom. Še vedno pa teh procesov ne moremo misliti samih na sebi, tj. zunaj njihove strukture (avtor/naslovnik – dejanje/odziv oz. odklonski posameznik/skupina – odklonsko dejanje/socialni pritisk).

delitvah prepuščeno samoumevnemu.

- a) Da večina članov neke skupine sploh začne izvajati socialni pritisk, mora najprej *prepoznati* posameznikovo mišljenje/čutenje/vedenje *kot* odklonsko; to v prvi vrsti pomeni, da mora posameznikovo mišljenje/občutenje/vedenje biti javno oziroma da ga je moč zaznati. V primeru 'vedenja' ta pomislek ne pride zares v poštev, saj je vedenje že po definiciji "zunanje", tj. se daje "na vpogled" (pod pogojem seveda, da je prisotno "občinstvo, ki vidi"). 'Mišljenje' oz. 'čutenje' pa je topogledno že bolj problematično: to se mora šele pozunančiti, če naj večina presodi o tem, koliko je 'pravilno, ustrezno in pozitivno vrednoteno'. V to, koliko lahko zunanji opazovalec sploh ustrezno določi pomen nekega "notranjega" mišljenja oz. občutenja, se na tej točki ne bom spuščal. Tu naj mi bo dovolj poudariti, da ima v zadnji analizi 'večina članov neke skupine' vedno opraviti z nekim zunanje opazljivim (ali kako drugače zaznavno dostopnim) dejanjem posameznika, pa naj bo to dejanje 'vedenje' v običajnem pomenu besede (kot način, na katerega posameznik nekaj počne), ali pa je to dejanje izraz nekega "notranjega" procesa (mišljenja, čutenja ipd.). Zato tudi bom odslej uporabljal namesto '(odklonskega) mišljenja/čutenja/vedenja' posameznika kar '(odklonsko) *dejanje*' posameznika.¹⁸
- b) Iz definicije ni moč enoznačno izpeljati, kako pravzaprav 'večina članov skupine' vrši 'socialni pritisk'. Predvsem lahko v tej artikulaciji zavaja ednina samostalnika 'večina', ki daje vtis, kakor da gre za neko *homogeno enoto*, ki bi *usklajeno delovala* na (odklonskega) posameznika. Četudi se strinjam, da mora biti odziv članov skupine na dani odklon do neke mere uniformen, da lahko sploh govorimo o 'socialnem pritisku' (in po istem obratu tudi o 'normi' in 'konformizmu'), še vedno ostaja vprašanje, kako se ta pritisk izvaja *in situ*: s strani organizirane skupine kot enega telesa ali s strani posameznih članov, ki pa se odzivajo na (odklonskega) posameznika na bolj ali manj "skupen" način?
- Sledeč nekemu zdravorazumskemu premisleku se nam zdi bolj verjetna in bolj "vsakdanja" slednja različica, predvsem če upoštevamo dejstvo, da gre pri socialnem pritisku za intersubjektivna dejanja kot so opozorila, razlage, pohvale, graje, ignoriranje, "sprejemanje" ali "nesprejemanje",

¹⁸Na ravni analize prepoznavanja/določanja pomena je pravzaprav čisto vseeno, ali gre za vedenje, mišljenje ali čutenje, saj gre v vsakem primeru, če naj ima nek posameznikov vzgib pomen, za *konvencionalizirano dejanje*. Tako je tudi v primeru, ko gre za nek notranji vzgib, avtor pa denimo meni, da so naslovniki neustrezno prepoznali pomen njegovega (komunikacijskega) dejanja (ki tu služi kot "označevalec" vzgiba): lahko bi rekli, da se avtor počuti, kot da mu je bila storjena krivica –; da so ga "napačno razumeli", saj je on mislil/čutil "drugače"... Četudi bi lahko zagovarjali, da je kvaliteta vzgiba bistveno notranja in dostopna samo posamezniku, pa je zveza med vzgibom in njegovim izrazom "javna" stvar, če hoče imeti izraz pomen: ta posameznik mora še vedno pokazati, da obstaja nek konvencionaliziran način, kako izpeljati pomen tega "drugače".

oz. raznovrstne oblike “pozitivnih” in “negativnih” odzivov, ki pa jih razbiramo venomer na osi subjekt-subjekt.

Pri tem je seveda treba ohraniti v mislih, da se skozi socialno interakcijo v času oblikujejo relativno stabilne strukture intersubjektivnih odnosov, ki na ravni velikih sistemov v tolikšni meri presegajo raven posameznika in dometa njegovega doživljanja in/ali vpliva, da je že o intersubjektivnosti težko govoriti, kaj šele o individualnosti. Že norma kot referenčna točka načina izvedbe nekega dejanja vsakega posameznika je izrazito nadindividualna entiteta,¹⁹ četudi je intersubjektivno utemeljena in kot taka stabilna in fluidna hkrati.²⁰ To ima tudi na ravni manjših skupin za posledico določeno uniformnost strukture odzivanja preko posameznih članov, ki utemeljuje rabo edninskega samostalnika, četudi govorimo o množtvu. Zato bom v nadaljevanju, četudi bo govora predvsem o komunikacijskih situacijah, ki jih bom ilustrirali v diadni obliki, mestoma uporabil izraz “skupina” v podobnem kontekstu, kot je v definiciji uporabljen izraz “večina članov skupine”: torej na tistih mestih, kjer bom hoteli naznačiti neko instanco, s katero sicer stopa posameznik v odnos *po delih*, a izvaja na njem neke *splošne* učinke.²¹

c) Ko se prej odklonsko dejanje posameznika “poravna” z normo – tj. se

¹⁹Kot se da izpeljati tudi iz zgornje opredelitve, člani dane skupine normo praviloma doživljajo kot nekaj, kar ni predmet njihove volje in izbire, tj. kot nekaj, kar “obstaja” na podoben način kot “obstajajo” “naravne danosti” vsaj v tem smislu, da se ni potrebno vsakič znova zavestno odločiti, kako, kdaj in če sploh se v neki situaciji odzvati. V tem vidijo bolj funkcionalistično usmerjeni avtorji tudi njeno glavno prednost: da namreč norma omogoča posamezniku, da se znajde v okolju, s tem ko reducira število možnih odzivov oz. jih strukturira v odnosu do (kulturnega in naravnega) okolja (primerjaj tudi pojme “strukturni modeli okolja” (Bečaj, 1997) in “socialna resničnost” (Berger in Luckmann, 1991; Černigoj, 2002)).

²⁰V toku naše razprave večinoma uporabljam izraz “konvencija”, ko želim naznačiti instanco takega urejenega medosebnega sonanašanja, saj ta ohranja eksplicitno vez s strukturnim in procesnim vidikom geneze vsakega “pravila” oz. “mere” obnašanja, ki naj bi ga oz. jo določala “norma”.

Convenire označuje dejanje snidenja, prihajanja skupaj oz. zborovanja; četudi v bolj izdelanih različicah lahko ta izraz označuje tudi oblikovanje institucije kot ploda eksplicitnega *dogovora*, *convenire* po prvem obratu označuje tisto formo in tisti odnos, ki dogovor kot tak šele omogoča, tj. formo in odnos skupnosti kot intencionalnega socialnega telesa: izraz “konvencija” tako ohranja vez z delom “organizma”, ki se v posameznem daje kot “pravilo”. V luči istega poudarka uporabljam izraz “konvencionaliziran” namesto “konvencionalen”, da bi poudaril procesno in intersubjektivno utemeljenost dane konvencije: nek ustaljen način dejanja/odziva je “konvencionalen” ravno v toliko, kolikor se ga v sprotni rabi “konvencionalizira”. Sorodno razume socialne pojave tudi etnometodologija (Garfinkel, 1987) in Meadov (1997) socialni behaviorizem oz. kasnejši simbolični interakcionizem (Prus, 1996, 1997). Za splošen pregled teh ‘mikrosocioloških’ pristopov glej tudi Jogan (1995).

Izraz “norma” zato uporabljam predvsem v neposrednem kontekstu definicije konformizma, kakor sem jo navedel zgoraj, da bi naznačil navezavo nanjo.

²¹Pavšalno rečeno bo podobno kot v definiciji “večina članov skupine” izvaja socialni pritisk na odklonskega posameznika, v pričujoči razpravi “skupina” komunicirala s posameznikom.

Pojem “večina” se v sr besedilih praviloma uporablja v smislu “tistega, kar reprezentira skupino”, kar ima nedvomno tudi neko subjektivno realnost: konvencija ni tisto, kar dela “večina članov skupine”, temveč je tisto, kar *se dela*. Posameznik ne šteje glav, ko sledi neki konvenciji. Ravno to reprezentativnost, ki je *polna* in ne le *delno polna* (kot “večina”) hočem zajeti v nominalizaciji “skupina”.

spremeni do te mere, da ni več doživljano *kot* odklonsko, skupina *preneha* izvajati socialni pritisk. Ta poudarek bo igral pomembno vlogo v nadaljnji analizi, saj je, kakor bom pokazal, ključen del obeleženja dejanja *kot* odklonskega ravno v *prepoznavanju* te odklonskosti s strani skupine in *odzivanje* na dejanje *kot* na odklonsko dejanje.²² Po istem principu tudi prenehanje sankcije (umik socialnega pritiska s strani skupine) označuje neko določeno prepoznavanje, namreč da dejanje ni več odklonsko. Če to shemo posplošimo, lahko rečemo, da je skupina v nenehnem pomenskem odnosu do dejanj posameznika; četudi bi iz enostavne definicije konformizma lahko sklepali, da se skupina (skozi socialni pritisk) “aktivira” samo takrat, kadar posameznik “zaide s poti pravilnega in ustreznega”, ta sklep ne bi bil veljaven, saj bi spodmaknil tla pomenu “pravilnega in ustreznega”. Poenostavljeno rečeno lahko postavimo, da kakor dejanje dobi pomen “odklonskosti” ravno skozi specifičen odziv (socialnega pritiska) skupine, tako je tudi pomen “neodklonskosti” dejanja implicitno utemeljen v ne-odzivanju (socialnega pritiska) skupine.²³

- d) Če pogledamo zgornjo definicijo konformizma, opazimo, da ostaja na zelo opisni ravni: ko govori o zvezi med premikom posameznika ‘*v smeri skupinske norme*’ in pritiskom ‘*s strani večine članov skupine*’, noče postavljati vzročnega odnosa, temveč govori o “funkciji”. Ne trdi torej, da posameznik korigira svoje dejanje, *zato ker* nanj pritiska skupina, trdi le, da je premik v funkciji pritiska, tj. da sta premik in pritisk v neki zvezi. Poleg tega, če upoštevamo, da norma predstavlja standard dejanja, ki je ‘*splošno sprejet*’, ki ga člani doživljajo *kot* ‘*pravilnega in ustreznega*’ in je z vidika članstva ‘*pozitivno vrednoten*’, se postavlja vprašanje: kako do odklona sploh pride?

Tu je potrebno poudariti, da v namene trenutne analize razumem kon-

²²Četudi lahko že na tej točki zaznamo neko vzporednico s konstruktivističnimi pristopi k razlagi socialnih pomenov (Berger & Luckmann, 1991; Černigoj, 2002; Gergen, 1994; Searle, 1996), pa je treba poudariti, da se zaenkrat gibamo na bolj osnovni ravni analize pomena *kot* takega, tj. *kot* nekega “čistega” komunikacijskega fenomena.

²³Zavedam se, da tu grobo poenostavljam kompleksnost pomenskega polja, kakor se ta strukturira v dani skupini skozi intersubjektivno dinamiko. Nobenega posameznega dejanja v dani skupini ni moč razumeti samo na pomenski osi *odklonsko-neodklonsko*. Po neki “naravni” poti bi moral obravnavati vse druge možne pomene dejanj, ki se bolj neposredno tičejo konkretnih interaktivnih ciljev posameznikov in simbolne strukture skupnosti, ki jo oblikujejo, preden se dotaknem momenta odklonskosti, ki pravzaprav označuje tisto “zunanje” dane skupine. Po drugi strani pa je odklon *kot možnost* implicitno prisoten v vsakem konvencionaliziranem dejanju – ravno po principu konvencije. Tako je sleherno dejanje v dani skupini lahko odklonsko – če ni izvedeno v skladu s strukturo konvencionalnosti, grobo rečeno: “na pravem mestu ob pravem času”. Zmajevanje z glavo lahko v določenem kontekstu pomeni nejevero v lastno srečo, v nekem drugem zgražanje nad neprimernim vedenjem drugega, v nobenem kontekstu pa ne more pomeniti povabila na čaj. Po drugi strani pa lahko tako dejanje zmajevanja z glavo kakor dejanje povabila na čaj, če sta izvedena v neustreznem kontekstu, pomenita odklonskost. V tem smislu je trditev, da se *kot* “odklonskost” tudi “neodklonskost” nenehno aktivno konstituira, upravičena tudi antropološko (glede strukture pomena prepovedi in principa strukture pomena v skupnosti nasploh glej tudi Lévi-Strauss (2004)).

formizem v omejenem smislu, tj. kot "iskren" premik 'v smeri skupinske norme': ne gre le za "zunanjo" oz. navidezno prilagoditev, kakor da bi skupina posamezniku "pravilno in ustrezno" vsilila, on bi se navidez uklonil, "zares" bi pa še vedno verjel, da je bilo pravzaprav prejšnje (odklonsko) dejanje "pravilno in ustrezno".²⁴

Če poleg tega še privzamemo, da je naš hipotetični (odklonski) posameznik subjekt, ki se zaveda avtorstva in intencionalnosti svojih dejanj in je (do neke mere) zmožen predvideti učinke teh dejanj v intersubjektivnih situacijah, potem po nujnosti sledi, da naš hipotetični posameznik *ni vedel, da krši normo, ko je izvajal svoje dejanje*. Z drugimi besedami: preden se je skupina odzvala na njegovo dejanje s socialnim pritiskom, *zanj* to dejanje ni imelo pomena "odklonskosti", tj. ta odziv skupine (= socialni pritisk) ni bil del učinkov dejanja, *kolikor jih je intendiral*. Če bi namreč posameznik ta odziv lahko napovedal, torej bi dejanje izvedel z intenco, da izzove ta odziv v skupini, potem postane "iskren premik k skupinski normi kot funkcija socialnega pritiska" nepredstavljiva zveza, saj se v posameznikovi "notranji" strukturi intenc *nič ne bi spremenilo, tudi če bi s samim dejanjem prenehal*. Lahko bi torej rekli, da gre pri "iskrenem" konformizmu za neko modifikacijo intencionalne strukture danega dejanja posameznika: ravno s tem, ko se skupina na njegovo dejanje odzove *kot na* odklonsko dejanje, dobi to dejanje tudi za njega (avtorja dejanja) *pomen* odklonskosti, saj lahko od te točke dalje predvidi (bolj ali manj) *konvencionaliziran odziv* na to dejanje. Nosilec konvencije je seveda ravno skupina oz. večina posameznikov, ki ta odziv "nosi s seboj" v razsežnosti možnega.²⁵

²⁴Ta strogo "zunanji" vidik konformizma pozna sp pod imenom (javno) *popuščanje*, medtem ko "notranjega" imenuje (zasebno) *sprejetje*. Ta nasproti-postavljenost "zunanja"-"notranja" prilagoditev se zrcali tudi v dveh principih vplivanja, ki sta globoko zakoreninjena v sp razumevanju: to sta *normativno* in *informacijsko* vplivanje (Deutsch & Gerard, 1955). Pri prvem posameznik prilagodi vedenje, da bi ugajal drugim, da bi "pripadal", medtem ko gre pri drugem za sprejemanje informacije od drugega (drugih), da bi si posameznik ustvaril točno sliko o svetu in o ustreznosti ravnanja v njem. Normativno vplivanje tako vodi v (javno) *popuščanje*, medtem ko informacijsko vplivanje vodi v (zasebno) *sprejetje*. Seveda je ta delitev v veliki meri teoretični artefakt, tj. ne "normativnega" ne "informacijskega" vplivanja ne najdemo v njegovi "čisti" obliki. Po besedah socialnih psihologov včasih prevladuje eden, včasih drug tip vplivanja, vedno pa gre za nekakšno "interakcijo" med obema oz. za dvojni proces; to seveda pomeni, da tudi o "čistem" popuščanju oz. "čistem" sprejetju ne moremo zares govoriti (za temeljitejšo kritično obravnavo različnih modelov socialnega vplivanja glej tudi Bečaj (1997); za specifično obravnavo problematike konformizma pa glej tudi Bečaj (2005)).

Če se navežemo na naše izvajanje, vidimo, da je pomen, kakor smo ga mi opredelili, pravzaprav križišče obeh principov: četudi bi pavšalno lahko dejali, da je "pomen" informativna entiteta, pa je ravno po principu konvencije, ki pomen "nosi", nujno tudi normativna; *dejanje ima nek pomen, le v kolikor izvaja konvencionalizirane učinke*.

²⁵V sinhrono in diahrono vidike oblikovanja konvencije na ravni skupine ali njene internalizacije na ravni posameznika se v tem prispevku ne spuščam. Kot sem že omenil, sama opredelitev konformizma nikjer ne specifikira, ali večina članov skupine izvaja pritisk hkrati – v nekem danem trenutku –, ali posamič – v toku časa. Praviloma sta v socialnih situacijah prisotna oba vidika, ki v soigri tudi strukturirata dano konvencijo in njene specifične

::SOCIALNO PSIHOLOŠKI POJAV *KOT* KOMUNIKACIJSKI PROCES

V zgornjih štirih opombah sem skušal fenomen konformizma *razpreti* –; želel sem ga iztrgati iz neprosojne samoumevnosti, tako značilne za “mainstream” SP, ki ravna, kakor da že ve, o kakšnih pojavih govori, in jih mora “le še izmeriti”. To razpiranje sem vršil po šivih, ki se mi zdijo temeljni pri analizi intersubjektivnih fenomenov, tj. po šivih *dejanje-odziv, avtor-naslovnik, intenca-prepoznavna*, vse v funkciji strukturacije *pomena v dani komunikacijski situaciji*. Skušajmo se sedaj lotiti fenomena konformizma zares *znova*, tokrat eksplicitno iz vidika strukturacije pomena, kakor ji lahko sledimo v situaciji “iskrenega premika k skupinski normi”. Po tej poti bom tudi začrtal odnos komunikacije vobče do konformizma specifično.

Pomagajmo si s konkretnim primerom, da analiza dobi bolj življenjsko obliko.

“Jože že od rojstva živi in dela na kmetiji; vsak dan se po kosilu sprehodi po bližnjem gozdu in medtem – naglas poje. Nekega dne se Jože preseli v mesto, kjer nadaljuje s svojo navado, le da se sedaj po kosilu sprehodi po bližnjem parku, medtem pa – naglas poje. Ko se tako pojoč sprehaja po parku, opazi, da mimoidoči pogledujejo za njim, mrščijo obrvi, se mu v velikem loku izogibajo, par drznih stark mu celo zabrusi “Kje pa misliš, da si – v operi?”, “Poje se pod tušem!” in podobno. Jože ni niti pomislil, da bi lahko njegovo petje koga motilo, pravzaprav v vseh teh letih samotnega sprehajanja po gozdu skorajda ni več niti opazil, da – naglas poje. Morda ni želel biti drugim v spotiko, morda se je želel čim bolj vklopiti v mestno življenje, ali pa se mu je zdelo bolj pomembno, da se drugi dobro počutijo, kot pa da on naglas poje ... kakorkoli že: petje v parku je opustil. Od takrat naprej se nemoteno sprehaja, ne da bi se vanj obregovali in ne da bi on drugim predstavljal predmet spotike.”

Prvo, na kar želim opozoriti v tem primeru in kar je razberljivo že iz zgornjih štirih opomb, je, da predstavlja “iskreni” konformizem nekakšno po prvem obratu asimetrično komunikacijsko situacijo. V primeru Jožeta sem si namenoma izbral neko dejanje, ki primarno niti ni komunikacijsko dejanje – ki

.....
učinke. Praktično nepredstavljivo je, da bi v nekem trenutku bila skupina v celoti priča danemu odklonskemu dejanju posameznika in izvajala pritisk nanj kot enotno telo. Bolj verjetno je, da se posameznik v toku časa srečuje z različnimi predstavniki te “večine” in tako tudi – glede na odzive, ki jih njegovo dejanje izziva – pri sebi oblikuje pomen konvencije.

Kakor sem že omenil, lahko isto dejanje izzove različne učinke glede na kontekst in udeležence interakcije, kar tudi notranje razceplja strukturo odklonskosti: tako nobeno dejanje ni absolutno odklonsko oz. je odklonsko šele v odnosu do konteksta, v katerem se izvaja.

primarno sploh nima pomena. Ko si Jože popeva v gozdu, ne intendira nika-kršnega učinka s tem dejanjem – saj tudi nikogar ne naslavlja. Lahko bi rekli, da je to dejanje petja samo sebi namen – ni ne intersubjektivno ne usmerjeno. Lahko bi si bil izbral neko bolj instrumentalno dejanje – denimo čiščenje ušes ali streljanje veveric –, pa bi iz vidika intersubjektivnosti še vedno ostali na istem: dejanje, ki ni usmerjeno na nekoga drugega, *da bi* v njem sprožilo nek odziv,²⁶ ni komunikacijsko dejanje in iz tega vidika tudi pomena nima.²⁷ Ko se spremeni kontekst dejanja – ko si Jože namesto v gozdu popeva v parku – se ta narava dejanja iz Jožetovega vidika ne spremeni. Tako četudi v parku dejanje ima potencialne naslovnike, še vedno ni intersubjektivno – Jože ne poje, *da bi* sprožil nek *odziv* nekega *subjekta*. Se pa s tem, ko so poleg Jožeta prisotni drugi, ki so dejanju priča, že nastavi potencialno intersubjektivna situacija. *Sleherno* dejanje posameznika v družbi *lahko ima* nek pomen. Na tej točki niti ni ključno, ali mimoidoči pripisujejo Jožetovem petju intencionalno strukturo komunikacijskega dejanja ali ne –; ključno je, da mimoidoči prepoznavajo Jožeta kot *subjekta, ki se ne vede v skladu s konvencijo*.²⁸ In kot subjekta ga tudi naslovijo: če smo postavili, da iz Jožetovega vidika njegovo dejanje ni bilo komunikacijsko in če lahko z veliko mero gotovosti sklepamo, da tudi mimoidoči nimajo pravega razloga, da bi to dejanje *razumeli kot* komunikacijsko dejanje, pa je “socialni pritisk” vsake vrste – impliciten ali ekspliciten – komunikacijsko dejanje, če naj izvaja svoje učinke.

Vzemimo za primer navidez najbolj očiten primer “eksplicitnega” socialnega pritiska: vzemimo omenjeno starko, ki Jožeta z neodobravanjem opomni “*Poje se pod tušem!*”²⁹ Cilj starke je s to izjavo doseči specifičen odziv pri Jožetu, tj.,

²⁶Dodatno analizo intenc nekega komunikacijskega dejanja, ki smo jo opravili v opombi d) pri opredelitvi komunikacije, bom ekspliciral le tam, kjer bo to za razpravo relevantno. Kljub temu pa ohranimo to strukturo intenc v mislih kot nujen pogoj, da ima neko dejanje pomen.

²⁷Tu moramo ločevati med nekimi vsakdanjim razumevanjem besede ‘pomen’ ter tistim, ki sem ga opredelil v namene razprave. Seveda lahko mimoidoči oceni, da ima glasno popevanje za Jožeta nek “pomen”, a to še ne pomeni, da Jože izvaja dejanje petja, *kot da* ima pomen –: da ga izvaja kot komunikacijsko dejanje.

²⁸V motivacijo za izvajanje socialnega pritiska se tu ne bom spuščal. Na tej ravni analize me zanima samo komunikacijska struktura socialnega vplivanja in njeni učinki.

²⁹Če bi sledili Griceovi analizi izpeljevanja ne-naravnega pomena po poti konverzacijskih implikatur, bi se pokazalo, da je ta izjava vse prej kot eksplicitna. Če želimo razumeti njen pomen, ali bolje njeno ilokucijsko silo (Austin, 1975; Strawson, 1979) –, tj. kakšen učinek ima (naj bi imela) na poslušalca –, ne moremo upoštevati le njene proposicijske vsebine (=dobesednega pomena), temveč tudi interaktivni kontekst intenc, ki se s to izjavo v dani situaciji vzpostavlja.

Kar je tu predvsem potrebno poudariti, je, da izjavi manjka eksplicitna referenca: izjava eksplicitno ne naslavlja niti osebe niti konkretnega dejanja. Izjava navidez postavlja neko splošno pravilo, že skoraj dejstvo – “*Poje se pod tušem!*” – in je kot taka na nek način odvečna: saj splošna pravila so splošna le v toliko, kolikor jih vsi poznajo in jih tako ni potrebno ponavljati. A ravno po obratu te navidezne odvečnosti izjava *deluje kot opomin, saj konstituira Jožeta kot nekoga, ki mu je potrebno razložiti splošno pravilo*.

Tudi v tem, da izjava *ne* opredeli ne naslovnika ne dejanja (ne Jožeta ne njegovega petja nikjer eksplicitno ne nagovori), se kaže neka posrednost, ki pa implicira neosebnost: kakor da ne gre za dialog med dvema subjektoma,

če poenostavim, da bi prenehal s petjem. Ni pa njen namen s tem enostavno izčrpan: ravno s tem, da ga nagovarja *kot subjekta*, je ključen del njenega namena tudi ta, da bi Jože ta namen prepoznal in se odzval (s prenehanjem petja) v luči te prepoznavne. Torej starka od Jožeta ne pričakuje “le”, da bi prenehal s petjem, temveč da bi *prepoznal*, da se *od njega* pričakuje, da bi *prenehal s petjem* in v luči te prepoznavne prenehal s petjem.

Če pogledamo starkin odziv na Jožetovo petje iz njegovega vidika – kako Jože doživlja pomen njenega odziva, ki sedaj funkcionira kot (komunikacijsko) dejanje: ko ga starka opomni “*Poje se pod tušem!*”, prepozna v tej izjavi (glej tudi opombo 29), da se od njega pričakuje nek odziv – da naj *ne poje* v parku, javnosti ali kjersizebodi. A hkrati s tem, ko prepozna, da se od njega pričakuje *nek odziv*, prepozna tudi, da se *od njega* pričakuje nek odziv, tj. prepozna intenco starke, da bi prepoznal njeno intenco. Pravzaprav bi bilo bolj prav reči, da še preden sploh prepozna, *kateri* odziv se od njega pričakuje, Jože prepozna, da se od *njega* nekaj pričakuje – da je v komunikacijski situaciji in da bo moral prepoznati konkretno intenco svojega sogovornika. Tako je pravzaprav prvo, kar naslovnik z gotovostjo ve, le to, *da se mu* nekaj *sporoča* ali bolje, da ima *avtor* namen, da bi *naslovnik* nekaj razumel. *Kaj* točno naj bi razumel, pa ostaja vpeto v odvijanje interakcije dejanje-odziv.³⁰ Tako še preden Jože prepozna, da starka pričakuje od njega, da preneha s petjem, prepozna to, da starka pričakuje od *njega*, da bo prepoznal, da *nekaj* pričakuje od njega. In ko Jože razvozla, da je konkretni odziv, ki se od njega pričakuje, ta, da preneha s petjem, prepozna to v luči prepoznavne te prve starkine intence.

Socialni pritisk je torej v svojih posamičnih instancah tipično komunikacijsko dejanje, saj je njegova funkcija v (odklonskem) posamezniku doseči, da se “*odzove na bolj ali manj konvencionaliziran način, pri čemer lahko tako avtor dejanja kakor tudi tisti, ki se nanj odzivajo, ta učinek dejanja do neke mere*

temveč je starka le nekakšen medij, ki zablodelemu prenaša sporočilo od zgoraj. Tako relacija v tem naslavljanju noče biti *jaz-ti* (subjekt-subjekt), temveč *občestvo-kršitelj*. Jože mora iz te splošne formule pravzaprav šele rekonstruirati, da je on tisti, ki se ga nagovarja, in da se ga nagovarja izključno v luči prekrška, ki ga je storil. Tako četudi se je ta konkretni socialni pritisk izrazil “eksplicitno” (=kot izjava), pa je *pomen* te izjave – ki pritisk pravzaprav šele konstituira – izrazito impliciten: nedobeseden in na meji ironije.

Dalo bi se pokazati, da je socialni pritisk, če ga obravnavamo na ravni posameznih komunikacijskih dejanj, *po pravilu impliciten*; da nikdar eksplicitno ne nagovarja kršitelja in narave njegovega prekrška, temveč se vedno postavlja v nek implikacijski odnos, kar je pravzaprav razumljivo: konec koncev nosilec konvencije ni posameznik, temveč skupina, kar pomeni, da tisti, ki opozarja, vedno govori v imenu nekoga ali bolje nečesa drugega, ki izvajalca pritiska pravzaprav presega.

Tako se postavlja vprašanje, kako sploh misliti distinkcijo “ekspliciten”-“impliciten” socialni pritisk, saj je konec koncev tudi ne-odziv na posameznikov odklon ali bolje, na posameznika samega – torej ignoriranje in izogibanje – komunikacijsko dejanje, ki sledi istemu mehanizmu kot zgoraj izpeljana struktura implikacij izjave “*Poje se pod tušem!*”.

³⁰V zvezi s tem, glede vsebine katerih intenc avtorja je naslovnik sploh lahko gotov, glej tudi Močnik (1985).

predvidijo”.³¹ Tu kot “*bolj ali manj konvencionaliziran način*” odziva mislim v prvi vrsti to, da posameznik, na katerega je socialni pritisk naslovljen, *prepozna*, da njegovo dejanje ni zaželeno oz. da je zaželeno, da z njim preneha in šele v drugi vrsti to, da z njim tudi dejansko preneha; kako se bo v luči te prepoznave vedel naprej, načeloma ni nujno neposredno del te konvencionaliziranosti odziva.³²

Jože je sedaj torej na točki, kjer je prepoznal *odklonskost* svojega petja; to je pravzaprav prelomna točka, saj je na tej točki njegovo petje *dobilo pomen*. S tem nočem reči, da se je “bistvo” njegovega petja kakorkoli spremenilo; hočem reči le to, da je z odzivom skupine na njegovo petje le-to postalo *intersubjektivno dejanje*. Ker se je starka (in večina mimoidočih v parku) na njegovo petje s komunikacijskim dejanjem (socialnega pritiska) odzvala *kot na odklonsko dejanje*, ker je Jože prepoznal, da večina intendira, da on prepozna, da se v parku ne poje, Jože *ne more več peti v parku, ne da bi to petje imelo zanj tudi intersubjektivne implikacije*: če smo pred tem komunikacijskim odzivom starke (in mimoidočih) še lahko rekli, da Jožetovo petje ni komunikacijsko dejanje, tj. da nima pomena, pa sedaj tega več ne moremo trditi.³³

Tu se jasno pokaže, kaj mislim, ko pravim, da je situacija “iskrenega” konformizma po prvem obratu asimetrična komunikacijska situacija: skupina nacepi nekemu dejanju pomen *odklonskosti* tako, da se nanj odzove s komunikacijskim dejanjem (oz. vrsto komunikacijskih dejanj, ki v splošnem

³¹Tu sem seveda privzel, da je Jože del skupnosti, ki prepoznava pomen komunikacijskega dejanja specifičnega tipa “socialnega pritiska”. Četudi bi se dalo zagovarjati, da je tovrsten tip sporočanja relativno antropološko univerzalen, pa tega kot neproblematično predpostavko ne moremo privzeti. Različne skupnosti imajo lahko različne oblike izvajanja socialnega pritiska in zelo možno bi bilo, da se že “urbane” različice neke širše skupnosti “naroda” ne prekrivajo popolnoma z “ruralnimi”. Tega na tej točki ne problematiziram, saj je ključen poudarek na komunikacijskem procesu “socialnega pritiska” v splošnem, ne pa v njegovih specifičnih pojavnostih.

³²Posebej upoštevajoč implicitno naravo socialnega pritiska je pravzaprav vprašanje analize, kako daleč izpeljemo implikacije določenega primera socialnega pritiska *kot* komunikacijskega dejanja. Glede na to, da se vsak posamezen primer socialnega pritiska nanaša (četudi ne eksplicitno, tj. iz vidika (propozicijske) vsebine komunikacijskega dejanja) na konkretno osebo v kontekstu konkretnega dejanja, bi se načeloma dalo izpeljati, da je osnovna intenca avtorja pritiska v tem, da konkretna odklonska oseba preneha s konkretnim odklonskim dejanjem. Po drugi strani pa ravno zaradi implicitne narave tovrstnih komunikacijskih dejanj (ironične in posplošene izjave, mrščenje obrvi, pogled vstran, zavijanje z očmi ipd.) ostaja vprašanje, če je taka konkretizacija upravičena. Zelo verjetno je, da je že prva intenca avtorja socialnega pritiska v tem, da se odklonski posameznik zave, *da se tega ne dela*, tj., da je njegovo dejanje obče nezaželeno. Torej ne, “Prenehaj s tem (ker greš meni na živce)”, temveč “Kar delaš, ni prav (ker se tega v naši skupini ne dela)”. Kakorkoli daleč že pripeljemo to analizo pomena, pa ostaja osnovni poudarek, za katerega mi tukaj gre, nespremenjen: socialni pritisk *je* komunikacijsko dejanje.

³³Tu se jasno pokaže kontrastni učinek moje izbire primarno enostavnega ne-komunikacijskega dejanja, ki *še* *postane* komunikacijsko. Načeloma bi lahko isti princip razbiral tudi v primeru dejanja, ki je (iz vidika avtorja) že komunikacijsko, a v strukturi intendiranega učinka nima odziva socialnega pritiska, tj. nima (še) pomena odklonskosti. Denimo, da bi Jože hotel v kavarni naročiti pijačo in bi v ta namen vzel svoje naročilo natakarju, ki se takrat nahaja na drugem koncu prostora. Temu že po prvem obratu komunikacijskemu dejanju bi se po istem principu, ki smo ga razdelali zgoraj, “v funkciji” odziva gostov in zaposlenih (nejevoljni pogledi, mrščenje čela, mrmranje in tihi opomini ...) nacepil tudi pomen odklonskosti. V tem smislu sem tudi omenil, da lahko razbiramo pomen nekega dejanja vedno na več oseh glede na kontekst in udeležence dane komunikacijske situacije.

odgovarjajo tipu vedenja, ki ga *SP* razume kot “socialni pritisk”), usmerjenim na odklonskega posameznika v kontekstu njegovega dejanja; s tem dejanju, ki primarno sploh ni bilo komunikacijsko, *da* pomen (odklonskosti) in ga (tako dejanje kot avtorja) na ta način potegne v razsežnost intersubjektivnega. Posameznik, ki je bil naslovljen, s tem ko prepozna, da skupina intendira, da on prepozna, da je njegovo dejanje odklonsko, po nujnosti vstopi v kontekstu svojega dejanja – *po poti* svojega dejanja – s skupino v komunikacijski odnos. Sedaj posameznik *ve*, da je to dejanje odklonsko, saj *ve*, da skupina intendira, da on to *ve*.

Iz zgornje razdelave sledita dva pomembna poudarka:

- (i) “Odklonskost” (oz. kateri koli pomen) ni neka absolutna kvaliteta, ki bi bivala sama od sebe, temveč se jo veninven upostavlja s tem, da se jo prepozna.
- (ii) Prepoznavanje odklonskosti (ali katerega koli drugega pomena) nekega dejanja naredi to dejanje za specifično komunikacijsko dejanje, kar ga (dejanje *in* njegovega avtorja) po nujnosti zavezuje učinkom komunikacije.

Kaj mislimo s tem, da je neko dejanje zavezano učinkom komunikacije, bom razdelal v nadaljevanju Jožetovega primera.

::POMEN IN NJEGOVI UČINKI V SOCIALNI INTERAKCIJI

Do te točke naše analize Jožetovega primera sem bolj kot o konformizmu govoril pravzaprav o “odklonskosti” kot o nekem pomenu v razsežju intersubjektivnega: pokazal sem mehanizem, ki poljubnemu dejanju posameznika nacepi kvaliteto specifičnega *komunikacijskega* dejanja, tj. mehanizem prepoznavanja specifičnega *pomena* nekega dejanja. Kakor sem naznačil že v izhodiščni opredelitvi komunikacije, ima Jožetovo petje pomen (odklonskosti), v kolikor se na to petje poljuben član skupine (=sprehajalcev v parku) “*odzove na bolj ali manj konvencionaliziran način, pri čemer lahko tako avtor dejanja kakor tudi tisti, ki se nanj odzivajo, ta učinek dejanja do neke mere predvidijo.*”

Naznačili smo tudi že, da tega pomena “petje v parku” za Jožeta do sedaj *ni imelo*: asimetrija obravnavane komunikacijske situacije se kaže v tem, da se Jožetu primarno enostavno dejanje šele *vrne* kot komunikacijsko dejanje, tj. da Jože avtor *šele* postane. Kljub temu, da ta pomen ni Jožetov “notranji” pomen – ni primarno lasten njemu *kot subjektu* dejanja – pa je v kontekstu intersubjektivne situacije med njim in skupino po nujnosti to pomen *Jožetovega dejanja*, kar ima dve pomembni implikaciji:

- (i) S tem, ko se je Jožetovo dejanje prepoznalo *kot* odklonsko dejanje, se je hkrati prepoznalo Jožeta *kot avtorja* odklonskega dejanja, tj. se ga je postavilo v nek specifičen odnos do skupine. Pravzaprav že sam komu-

nikacijski odziv na Jožetovo petje (=socialni pritisk) temelji ravno na tej predpostavki: da je Jože subjekt in da se kot tak lahko postavi v pomenski odnos do svojega dejanja. S tem ko skupina v svojem odzivu imanentno intendira prepoznavo svoje intence pri naslovniku (=da ta prepozna, da je njegovo dejanje odklonsko), je Jože označen *kot avtor odklonskega dejanja*, še preden v komunikacijsko situacijo sploh vstopi, tj. še preden *pokaže*, da je to intenco skupine sploh (če sploh) *prepoznal*. To pomeni, da je Jožetova *vloga* v tej specifični komunikacijski situaciji že fiksirana, ne glede na to, kako (če sploh) se Jože potem odzove. Ko (in če) naslovi, naslovi kot tisti, *ki je avtor odklonskega dejanja* in ki je to avtorstvo tudi *prepoznal* (po poti prepoznave intence skupine).³⁴

- (ii) Četudi si torej Jože ni "izbral" tega pomena svojega petja (kot si tudi v nekem bolj bistvenem smislu posameznik nikoli ne izbere pomena, temveč vedno le dejanje) in četudi ni "izbral" svoje vloge "odklonskega" posameznika, pa je sedaj, ko je v luči svojega dejanja ("v funkciji" odziva skupine) umeščen v neko specifično komunikacijsko situacijo, *zavezan neki izbiri*: kakorkoli že se bo odzval *v* kontekstu komunikacijskega procesa, ki ga je sprožila skupina (=kakorkoli že se bo odzval na socialni pritisk), si bo *izbral* neko vlogo in mesto v tem procesu. Ko se Jože enkrat znajde v komunikacijski situaciji, si ne more več *ne* izbrati pomenskega odnosa: ko se odloča o svojem odzivu, se posredno odloča tudi o *pomenu*, ki ga bo ta odziv imel v luči svojega učinka na skupino.

³⁴Ta uvid lahko razširimo na komunikacijske situacije vobče: na vsaki točki odvijanja komunikacijskega procesa se posameznik odziva iz določene pozicije, tj. se vpenja v neko pomensko strukturo, kakor jo vzpostavlja dan tok komunikacije do tiste točke. Poenostavljeno rečeno, posameznik vedno govori kot *nek subjekt* (tj. iz vidika neke intence), s tem da se konstitucija tega subjekta vije iz strukture intenc, kakor jo nastavljajo *drugi udeleženci* te komunikacijske situacije. Tako poljuben posameznik nikoli ne upravlja samostojno in "znotraj celote svojih zmožnosti" s pomenom svojih komunikacijskih dejanj, iz česar sledi, da tudi ne upravlja samostojno in "znotraj celote svojih zmožnosti" s svojo subjektivnostjo (kakor jo konstituira dana komunikacijska situacija). Ta "nekdo", ki govori, je vsakič znova vpet v interakcijo medsebojnega dogovora in vzajemne prepoznave: *kdo* je tisti *jaz*, ki je govoril, se pokaže vedno šele v luči *drugega*, ki se na izjavo odziva – šele njegov odziv moji izjavo kot *mojo* izjavo umesti. Prav tako, ko ta *jaz* nekomu odgovarja, mu odgovarja vedno iz pozicije naslovnika, kakor to pozicijo razbira iz nagovora *drugega*; če hoče naslovnik avtorju *odgovoriti*, tj. se postaviti v pomenski odnos do *njegovega* dejanja, mu mora odgovoriti iz pozicije naslovnika, *kakor jo je avtor nastavil* (oz. si naslovnik *predstavlja*, da jo je avtor nastavil). Seveda si odziv posameznik vedno *šele* izbere, toda ta izbira je po nujnosti omejena z vidika strukture pomena, kakor se je vzpostavila v dosedanjem toku komunikacije. Prav tako pa si vedno posameznik izbere samo odziv, ne pa tudi njegovega učinka: neko komunikacijsko dejanje ima pomen le v toliko, kolikor določen odziv anticipira, torej se ta anticipacija – in s tem tudi pomen – po nujnosti opira na nek *možen* odziv, ki je že v strukturi komunikacijskega procesa, *še preden* si ga naslovnik izbere: tu vstopa v logiko komunikacijskega procesa mehanizem konvencionalizacije kot tiste *zunanje* reference, na katero se vsako komunikacijsko dejanje vedno opira in ki sploh omogoča konsistentne učinke teh dejanj. Vsi udeleženci komunikacijskega procesa se tako nanašajo na neko "zunanjo" instanco, da bi se *kot subjekti* našli *znotraj* taistega procesa.

Tako je subjekt komunikacijskega procesa vedno tudi objekt tega istega procesa: se *kot* subjekt vedno šele najde. Če hočemo razumeti posameznikovo vlogo in mesto v komunikacijski situaciji, moramo njegovo subjektivnost vedno razumeti z vidika možnosti, ki mu jih ta situacija pravzaprav že nudi: njegova vloga in mesto nimata pomena, *ki si ga* izbere, ampak imata pomen *ko* in *kakor si ju* izbere.

V našem primeru se Jože konformira, tj. *ko prepozna pomen svojega petja v odnosu do skupine*, s petjem preneha. Kakor sem že nakazal, s tem hkrati tudi pokaže, da je prepoznal komunikacijsko intenco skupine: z njeno intenco, da bi prenehal s petjem (oz. da bi prepoznal, da je petje nezaželeno), se poravna v luči prepoznavne te intence. Tako ni “samo” prenehal s petjem, temveč je s tem prenehanjem *pokazal*, da je *prepoznal* in potrdil pomen *svojega* petja. Kot že rečeno, je vsakršen odziv subjekta v komunikacijski situaciji – tj. vsakršen odziv subjekta v vlogi naslovnika – komunikacijsko dejanje: v primeru Jožeta se tako njegovo prenehanje s petjem postavlja v nek specifičen pomenski odnos do odziva skupine na njegovo petje; s tem ko neha peti, Jože ne sporoča le, da je prepoznal komunikacijsko intenco skupine, temveč da se odziva v luči te prepoznavne – tako da se s to intenco poravna. Jože tako *sprejema* pomen svojega dejanja *kot* odklonskega dejanja in s tem tudi svojo vlogo *kot avtorja* odklonskega dejanja: hkrati pa se od te vloge distancira, s tem da se *pokaže* *kot* avtor ne-odklonskega dejanja.

Vse te implikacije črpajo iz danega konteksta komunikacijske situacije: ravno odziv skupine na njegovo dejanje *kot* na odklonsko dejanje mu omogoča, da se vzpostavi kot subjekt, ki *intendira* biti avtor *ne-odklonskega* dejanja. Če bi se bil Jože že od samega začetka sprehajal po parku, ne da bi pri tem na glas prepeval, njegovo “ne-petje” ne bi imelo učinkov komunikacijskega dejanja (=konformizma), kakor smo jih tu izpeljali. In glede na to, da Jože ni zares “član skupnosti” (=ni “meščan”), tudi mimoidoči ne bi imeli nobenega pravega zagotovila, da *njegovo* “ne-petje v parku” črpa iz *njihovega* pomenskega odnosa (odklonskosti), ki ga do petja vzpostavljajo. Tako četudi ne bi pel, še vedno ne bi s tem izkazoval pripadnosti skupini oz. poravnave z njeno pomensko strukturo. V našem primeru pa, ko je ne-petje pravzaprav *prenehanje* s petjem *kot* odziv na komunikacijsko dejanje prepoznavanja petja *kot* odklonskega – *ko je to prenehanje pravzaprav komunikacijsko dejanje* – ima *kot* tako tudi implikacije prepoznavanja in poravnavanja z intencami skupine, kar ima za posledico tudi Jožetovo poravnavanje s skupino *kot* tako.³⁵

Kaj pa, če Jože kljub socialnemu pritisku ne bi prenehal s petjem? Četudi se iz vidika njegovega dejanja ne bi nič spremenilo, pa bi v luči komunikacijskega procesa, ki ga je skupina s svojim odzivom sprožila, imel tudi ta “ne-odziv” specifične implikacije. V grobem imajo člani skupine na voljo

³⁵Če privzamemo, da identiteto neke skupine označuje ravno specifična struktura pomenov, ki jih člani skupine v svetu in v medsebojnih odnosih prepoznajo, sestoji pridobivanje/vzdrževanje tega članstva ravno v poravnavanju s to strukturo, tj. s specifično konvencionaliziranim odzivanjem na dana vedenja/pobude iz okolice. Tu se nastavlja neka vzporednica našega “komunikacijskega” pristopa s teorijami socialne identitete in samokategorizacije (Abrams, Wetherell, Cochrane, Hogg & Turner, 1990; Onorato & Turner, 2004; Tajfel, Billig, Bundy & Flament, 1971; Turner, 1991).

dve smeri interpretacije Jožetovega ne-odziva: ali pomena svojega dejanja *ni* prepoznal (tj. komunikacijsko dejanje socialnega pritiska pri njem ni doseglo konvencionaliziranega učinka) ali pa ga *je* prepoznal, a se je odločil, da se z intenco komunikacijskega dejanja skupine ne bo poravnal.³⁶

V prvem primeru se struktura implikacij danega komunikacijskega toka več ali manj zapre, medtem ko druga pušča odprte možnosti: saj če je Jože *prepoznal* intenco socialnega pritiska, a si je izbral, da se z njo ne bo poravnal, so implikacije te izbire lahko mnogoznačne. Ne da bi se spuščali v podrobno razdelavo teh implikacij, hočem tu le poudariti, da naslovnik nikdar ne more z gotovostjo oceniti intencionalne strukture posameznikovega (komunikacijskega) dejanja; kakor je iz zadnjega primera očitno, ni gotovo niti to, ali je neko dejanje komunikacijsko ali ne: Jožetovo nadaljevanje s petjem lahko ostaja zaprto v enostavnost dejanja (tj. v primeru, da ni prepoznal komunikacijske intence socialnega pritiska) in potemtakem sploh ne vstopa v komunikacijski odnos; nadaljevanje s petjem lahko predstavlja ključbovalnost in nasprotovanje označitvi njegovega dejanja *kot* odklonskega in s tem komunikacijski odnos na specifičen (antagonističen) način nadaljuje, lahko pa že *a priori* zavrača relevantnost avtorja komunikacijskega dejanja (tj. skupine), tj. se noče identificirati s pozicijo naslovnika *kot tako* in po tej poti intendira svoj ne-odziv kot znak izstopa iz komunikacijskega odnosa.³⁷

Ta uvid potencialne mnogoznačnosti danega komunikacijskega dejanja pravzaprav velja tudi za naš prvi primer, tj. ko Jože preneha s petjem. Tudi če gre z Jožetovega vidika za “iskreni premik k normi” – četudi je šele z odzivom skupine “spoznal” pomen svojega petja v dani skupini in se odločil poravnati z njim –, skupina še vedno ne more biti gotova, ali se je za to poravnavo odločil “iskreno”, ker je sprejel pravilnost “ne-petja v parku”, ali pa si skuša le pridobiti njihovo sprejemanje in odobravanje, ali pa morda že od začetka ve,

³⁶Ta situacija je identična tisti, ki sem jo nakazal v opombi b) opredelitve komunikacije: če se posameznik ne odzove na komunikacijsko dejanje na (bolj ali manj) konvencionaliziran način, potem ni (*noče* ali *ne more* biti) član skupnosti, v kateri intendirani pomen izvaja svoje učinke.

³⁷Seveda vseh teh možnih tokov interpretacije ne moremo zares izpeljati le na osnovi enostavne strukture dejanje-odziv (pritisk-nedejanje), ki smo jo nastavili zgoraj. Pomen nekega dejanja je stičišče dveh glavnih referenčnih okvirjev: *prostorskega* (tu mislim prostor v nekem abstraktnem smislu: kot prostor komunikacijskih dejanj, ki bi jih posameznik *lahko* izvedel, in v odnosu do katerih šele lahko razbiramo pomen komunikacijskega dejanja, ki ga dejansko *je* izvedel) in *časovnega* (tista sled, ki jo posameznikova dejanja puščajo v spominih njegovih sogovornikov in v nekem bistvenem smislu tudi v njem samem; v nekem širšem smislu je ravno ta princip sledi udeležen tudi v učinkovanju konvencije *oz. tradicije* v nekem prenesenem smislu *prenašanja pomena*). Dano komunikacijsko dejanje je tako vedno dvojno nanašalno – ali bolje: je precep dveh nanašanj – in je šele kot tako tudi razumljivo (glede časovne in prostorske dimenzije gibanja pomenjanja glej tudi pojem “razlike” pri Derridaju (1994) ter izhodiščni pojem “razlike” pri de Saussure (1997)).

S polji teh nanašanj v našem primeru ne razpolagamo, saj se gibamo v razsežju hipotetičnega in didaktičnega: alternativne interpretacije podajam predvsem zato, da bi pokazal na implicitno strukturo vsakega komunikacijskega dejanja, ne pa da bi zares fiksiral strukturo danega (ne)konformiranja.

da se v parku ne poje, in je bila njegova kršitev norme pravzaprav v funkciji neke druge intence ... ipd.

Ravno zato, ker komunikacijsko dejanje *že anticipira* možne odzive na samo sebe – in je komunikacijsko dejanje *le* v kolikor te učinke anticipira – je vsako komunikacijsko dejanje lahko na strani naslovnika izpostavljeno nevarnosti dvoma o “iskrenosti” oz. mnogoznačnosti interpretacije: vedno se v odzivu naslovnika skriva nek dvom, ki komunikacijsko dejanje notranje razpira – je avtor res intendiral tisto, na kar se bom kot naslovnik odzval?

Topogledno je komunikacijskemu procesu, kakor ga razbiramo v vsakdanu socialnega sonanašanja, inherentna neka dvojnost. Na eni strani je po poti konvencije moč razbirati na vseh ravneh komunikacije in njenih učinkov neko robustnost in kontekstualno umeščenost, ki pomen pravzaprav omogoča in ga ohranja v njegovi razpoznavnosti in predvidljivosti. Ta robustnost omogoča Jožetu, da v kontekstu svojega petja v parku *prepozna* pomen socialnega pritiska in z njim lastno mesto, ki ga v tej komunikacijski situaciji kot avtor petja zavzema.

Po drugi strani pa sta ravno tudi razcep v interpretaciji in potencialna mnogoznačnost nekega komunikacijskega dejanja nujna, da je struktura konvencije lahko fluidna in urejena hkrati: skupinskega življenja ne upravlja nek fiksiran nabor algoritmov, njegova urejenost ni rezultat nekakšnih medsebojno nepovezanih nizov pravil delovanja. To kar – kot zunanji opazovalci – razbiramo kot relativno transparentno in stabilno organizacijo vsakdanjega družbenega življenja, se pravzaprav vedno odvija na ozadju množstva nekih *možnih* dejanj, ki v različnih situacijah anticipirajo različne odzive. In ravno na teh vozliščih dejanja, ki lahko vodi v različne izzide, je nujna mnogoternost pomenov in posledično razcepljena interpretacija. V tem smislu je izid komunikacijskih situacij imanentno odprt, pomen pa venomer nekaj, *kar je šele treba doreči*; ker se pomen eksplicitnih struktur dejanje-odziv venomer razbira v luči vzajemnega pripisovanja in anticipacij intenc, tako rekoč v razsežnosti hipotetičnega, ki se le začasno in delno potrjuje oz. zavrača v odvisnosti od odvijanja komunikacijskega toka, ostaja pomen za udeležence vedno delno potopljen v implicitno in neizrečeno: vedno bi se dalo še kaj dodati. Tako Jože (prav tako tudi noben “član” skupine) ne bo nikdar absolutno konformiran, saj vedno obstaja možnost, da bo izvedel neko dejanje, ki bo pripisano strukturo intenc prej “iskreno” konformiranih dejanj postavilo pod vprašaj – kaj pa, če se že ves čas samo pretvarja, da je “naš”?

::HORIZONT

V zgornji analizi konformizma *kot* komunikacijskega procesa sem hotel v prvi vrsti prikazati nek pervazivni mehanizem komunikacije v njeni vlogi

strukturacije pomena in nakazati učinke tega mehanizma, kakor jih lahko razbiramo, ko se udeleženci neke intersubjektivne situacije na ta pomen orientirajo. Ti učinki *prepoznavanja pomena* ter *matrica anticipacij* in *intenc*, ki se v funkciji tega vzajemnega prepoznavanja in odzivanja na to prepoznavanje vzpostavlja, predstavljajo dinamično jedro vseh SP procesov in struktur. To dinamiko najdemo pri SP *procesih*, kot so konformizem, oblikovanje norm, skupinska polarizacija ipd. Na drugi strani pa so tudi specifične SP *strukture*, kot so socialne norme, vloge, pravila, stališča ali predstave vpete v logiko komunikacijskega procesa: v nekem pavšalnem smislu jih lahko obravnavamo kot specifične pomene, ki jih posamezniki prepoznavajo v svojem socialno strukturiranem vsakdanu in so kot taki *že* umeščeni kot "ozadje" danega komunikacijskega procesa oz. na nek način delujejo kot tista "zunanja" referenca, ki stabilnost procesa in dejansko *poravnava* med udeleženci šele omogoča. Kakor smo videli, to še ne pomeni, da so te strukture dejansko fiksne in zaokrožene v nekem absolutnem smislu: četudi je *znotraj* komunikacijske situacije nujno, da nastopa konvencija in z njo pomen kot neka *zunanja* kvaliteta, torej kot nekaj, na kar sami udeleženci ne vplivajo, temveč ima od njih ločen "obstoje", pa je iz vidika opazovalca, torej tistega, ki v komunikacijskem procesu ni (nujno) vključen, ta konvencija v določenem smislu arbitrarna oz. bistveno vezana na specifično komunikacijsko situacijo in njene "potrebe".³⁸ S tem ne mislim, da bi se udeleženci dane komunikacijske situacije lahko oprli tudi na *drugo* konvencijo (kakor sem nakazal, se daje konvencija vedno kot nekakšna "nujnost"), temveč da *sámo* konvencijo artikulirajo *različno*, saj jo artikulirajo v različnih kontekstih z različnimi pragmatičnimi usmeritvami.³⁹

V dosedanjem izvajanju nisem hotel implicirati, da bi se dalo katerikoli SP proces *zvesti* na komunikacijski proces, oz. da je komunikacijski proces "vse, kar je". Nasprotno: tovrstna redukcija bi po našem mnenju osiromašila mnogovrstnost polja pojavnosti, ki ga zarisuje SP zanimanje. S tem ko postavim, da se da tako konformizem kot skupinsko polarizacijo obravnavati *kot* komunikacijski proces, tudi nočem implicirati, da gre v osnovi za *ista* procesa. Hočem le nakazati možnost, da lahko v obeh razbiramo neko skupno

³⁸Tu moram poudariti, da ta poteza samo-abstrakcije udeleženca iz komunikacijskega procesa, ki omogoča njegovo analizo, ni nekaj, kar bi bilo rezervirano samo za raziskovalce konverzacije oz. diskurza vobče. Na nek način predstavlja osnovno komunikacijsko zmožnost posameznika, da si lahko samega sebe predstavi v vlogi naslovljenca (oz. avtorja). Tako bi lahko tudi za konkretnega udeleženca rekli, da je njegova navezava na specifično konvencijo, na katero se v svojem komunikacijskem izvajanju opira, v določenem smislu arbitrarna: "lahko bi bil povedal tudi drugače". Po drugi strani pa se ravno s tem, ko na nek način *je* povedal, zaveže ne samo "učinkom komunikacije", temveč tudi specifični konvenciji, na katero se dani učinki opirajo. In točno v tem smislu ta konvencija ni enostavno arbitrarna, saj predstavlja tudi njega kot avtorja izbire, ne pa le učinka, ki naj bi ga bila intendirala.

³⁹Za obravnavo pragmatike jezikovne rabe, glej tudi Leech (1996) in Verschueren (1985).

dinamiko, ki pa pri obeh vsled različnih konstelacij udeležencev in njihovih akcijskih oz. intencionalnih usmerjenosti dosega različne učinke. Komunikacijski proces tako razumem kot tisti dinamični skupni imenovalec sp procesov, ki je hkrati dovolj *splošen*, da ga kot bistveno enakega razbiramo v *vseh* sp procesih, a hkrati dovolj *posamezen*, da v različnih intersubjektivnih kontekstih vodi v različne izide.

Je pa potrebno upoštevati, da se tak princip analize sp pojavov, kakor sem ga načrtal zgoraj, ukvarja v prvi vrsti s *pojavnostjo* sp procesov in struktur: tovrstni "komunikacijski" pristop skuša čim bolj vestno opisati, *kako* se ti procesi na subjektivni, intersubjektivni in socialni ravni sploh odvijajo, ne pa tudi razložiti, *zakaj* do njih pride.

Vnovič poudarjam: ne trdim, da se da celotno sp in predmet njenega zanimanja *zvesti na* komunikacijo. Trdim le, da ostaja opis sp procesov in struktur skozi optiko komunikacijskega procesa, kakor smo jo načrtali v pričujoči razpravi, *najbolj veren pojavu samemu* in njegovim bistvenim kvaliteta. Zato vztrajam, da je potrebno te kvalitete tudi empirično znova – in *adekvatno* – (p)opisati, preden se lotevamo kakršnekoli resne kvantifikacije, kaj šele nomotetične razlage.

::LITERATURA

- Abrams, D., Wetherell, M., Cochrane, S., Hogg, M. A. & Turner, J. C. (1990): "Knowing what to think by knowing who you are: Self-categorization and the nature of norm formation, conformity and group polarization." V: *British Journal of Social Psychology*, 29, str. 97–119.
- Allport, G. W. (1985): "The historical background of social psychology." V: Lindzey, G. & Aronson, E. (ur.): *The handbook of social psychology*. New York: Random House, str. 1–46.
- Austin, J. L. (1975): *How to do things with words*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bečaj, J. (1997): *Temelji socialnega vplivanja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Bečaj, J. (2005): "Socialne predstave psihologov o konformiranju: konformnost – rojstvo ali smrt individualnosti?" V: *Psihološka obzorja*, 14(3), str. 41–68.
- Berger, P. L. in Luckmann, T. (1991): *The social construction of reality*. London: Penguin books.
- Černigoj, M. (2002): *Struktura in dinamika socialne resničnosti z vidika odnosa med posameznikom in socialnim okoljem*. Neobjavljena doktorska dizertacija.
- Derridá, J. (1994): *Izbrani spisi*. Ljubljana: Krtina.
- Derridá, J. (1998): *O gramatologiji*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- Deutsch, M. in Gerard, H. B. (1955): "A study of normative and informational social influences upon individual judgement." V: *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 51(3), str. 629–636.
- Edwards, D. (1994): "Script formulations: An analysis of event descriptions in conversation." V: *Journal of Language and Social Psychology*, 13(3), str. 211–247.
- Edwards, D. (1997): *Discourse and cognition*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Edwards, D. in Potter, J. (1995): "Remembering." V: Harré, R. & Stearns, P., (ur.): *Discursive psychology in practice*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications, str. 9–36.
- Edwards, D. in Potter, J. (1995): "Attribution." V: Harré, R. & Stearns, P., (ur.): *Discursive psychology in practice*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications, str. 87–119.
- Egerton, M. (1995): "Emotions and discursive norms." V: Harré, R. & Stearns, P., (ur.): *Discursive psychology in practice*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications, str. 183–193.
- Fasold, R. (1996): *The sociolinguistics of language*. Oxford, Cambridge: Blackwell Publishers.
- Freud, S. (1987): *Metapsihološki spisi*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Garfinkel, H. (1987): *Studies in ethnomethodology*. Cambridge: Polity Press.
- Gergen, K. J. (1994): *Toward transformation in social knowledge*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Grice, H. P. (1991): *Studies in the way of words*. Cambridge, London: Harvard University Press.
- Harré, R. in Gillet, G. (1994): *The discursive mind*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications.
- Harré, R. in Stearns, P. (1995): *Discursive psychology in practice*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Hymes, D. (1967): "The anthropology of communication." V: Dance, F. E. X. (ur.): *Human Communication Theory: Original Essays*. New York, London: Holt, Rinehart and Winston, str. 1–40.
- Jogan, M. (1995): *Sodobne smeri v sociološki teoriji: makro in mikro pristop*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Lacan, J. (1996): *Štirje temeljni koncepti psihoanalize*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- Lacan, J. (2006): *Écrits: a selection*. London and New York: Routledge Classics.
- Leech, G. N. (1996): *Principles of pragmatics*. London, New York: Longman.
- Lévi-Strauss, C. (2004): *Divja misel*. Ljubljana: Krtina.
- Marjanovič Umek, L. & Zupančič, M. (ur.) (2004): *Razvojnja psihologija*. Ljubljana: Rokus.
- Mead, G. H. (1997): *Um, Sebstvo, Družba*. Ljubljana: Krtina.
- Močnik, R. (1985): *Beseda --- besedo*. Ljubljana: Škuc.
- Onorato, R. S. & Turner, J. C. (2004): "Fluidity in the self-concept: the shift from personal to social identity." V: *European Journal of Social Psychology*, 34, 257–278.

- Potter, J. (1998): "Cognition as context (Whose cognition?)" V: *Research on Language and Social Interaction*, 31(1), str. 29–44.
- Potter, J. & Wetherell, M. (1987): *Discourse and social psychology*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Potter, J. & Wetherell, M. (1995): "Natural order: Why social psychologists should study (a constructed version of) natural language, and why they have not done so." V: *Journal of Language and Social Psychology*, 14(1-2), str. 216–222.
- Praper, P. (1999): *Razvojna analitična psihoterapija*. Ljubljana: Inštitut za klinično psihologijo.
- Prus, R. C. (1996): *Symbolic interaction and ethnographic research: Intersubjectivity and the study of human lived experience*. Albany: State University of New York Press.
- Prus, R. C. (1997): *Subcultural mosaics and intersubjective realities: An ethnographic research agenda for pragmatizing the social sciences*. Albany: State University of New York Press.
- Sacks, H. (1995): *Lectures on conversation: Volumes I & II*. Oxford, Cambridge: Blackwell Publishers.
- Saussure, F. de (1997): *Predavanja iz splošnega jezikoslovja*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Searle, J. R. (1979): "What is a speech act?" V: Searle, J. R. (ur.), *The philosophy of language*. Oxford : Oxford university press, str. 39–53.
- Searle, J.R. (1996): *The construction of social reality*. Penguin books, London England.
- Stearns, P. (1995): Emotion. V: Harré, R. & Stearns, P., (ur.): *Discursive psychology in practice*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications, str. 37–54.
- Stephens, G. L. & Graham, G. (2000): *When self-consciousness breaks: alien voices and inserted thoughts*. Cambridge, London: The MIT Press.
- Strawson, P. F. (1979): "Intention and convention in speech acts." V: Searle, J. R. (ur.): *The philosophy of language*. Oxford : Oxford university press, str. 23–38.
- Tajfel, H., Billig, M. G., Bundy, R. F. in Flament, C. (1971): "Social categorization and intergroup behaviour." V: *European Journal of Social Psychology*, 1(2), str. 149–178.
- Turner, J. C. (1991): *Social influence*. Buckingham & Bristol (USA): Open University Press.
- Turner, J. C. (1996): "Social influence." V: Manstead, A. S. R. & Hewstone, M. (ur.): *The Blackwell encyclopedia of social psychology*. Oxford, Cambridge: Blackwell Publishers, str. 562–567.
- Verkuuten, M. (1998): "Attitudes in public discourse: Speaker's own orientations." V: *Journal of Language and Social Psychology*, 17(3), str. 302–322.
- Verschuereen, J. (1985): *What people say they do with words: Prolegomena to an empirical-conceptual approach to linguistic action*. Norwood, New Jersey: Ablex Publishing Corporation.
- Wellman, H. M. (1992): *The child's theory of mind*. Cambridge (Mass.), London: MIT Press.